A hazai nyírfajd (*Tetrao tetrix*) fajvédelmi program és annak buktatói

Dudás Miklós
dudasm1@t-online.hu

Abstract

The Black Grouse regularly bred within the current borderline of Hungary at the end of the 19th century and at the turn of the 20th century. Within the operational area of the Hortobágy National Park Directorate (HNPD), a landscape protection area was established in the South-Nyírség region in 1988, covering nearly 10000 hectares. This protected area aims to conserve the remains of birch bogs, bog forests, dry bog meadows, sandy pastures as well as humid and drier steppe oak woodlands on sand mounds together with their rich bush and herbaceous vegetation. Since that time, the most valuable areas has been included in the property management of the HNPD, where landscape reconstruction and rehabilitation works has been initiated (building of water sluices, replacement of non-native trees, etc.). During the establishment of variable and species-rich habitat compositions, an idea came to reintroduce the focal species. The implementation of the programme initiated and organised by the HNPD were supported by the Forestries of Nyírerdő Ltd., Gút, Haláp and Hadház. However, as a final conclusion, this well-designed initiative has failed: Among many midwives the "child" is lost, or simply the professional humiliation was lacking ?

Manapság egyre gyakrabban lehet hallani különböző híreket a nagyvilágból, hogy az egyes veszélyeztetett állatfajoknak a megmentése érdekében visszatelepítési programok indulnak. Az egyes országok nemzeti parkjainak munkatársai nem csak a jelenben még meglévő természeti értékek megőrzéséért fáradoznak, hanem fontos feladatuknak tartják a védett területekről eltűnt, vagy véglegesen kipusztult, de egykor még ott élő növény- és állatfajok visszahonosítását is. Talán meglepő sokak számára, hogy hazánkban a jelenlegi határainkon belül három fajdféle fordult elő, a nem is olyan távoli múltban. Az irodalmi adatokra hagyatkozva egyértelmű tényként kell elfogadni, hogy a XIX. század végén és a XX. század elején (közepén) tűnt el a siketfajd (*Tetrao urogallus*) és a nyírfajd (*Tetrao tetrix)* az egyes tájegységekről. Utolsó „hírnökként" a kihalás küszöbén a császármadár (*Bonasia bonasia)* néhány páros állománya tartja egyedül még magát az Északi-középhegység egyik nemzeti parkjában az Aggteleki-karszton (DUDÁS 2013.).

A nyírfajd a XIX. század végén és a XX. század fordulóján még rendszeresen költött a mostani határainkon belül is, a Bükkben, a Mátrában, a Zemplénben, a Karancs-Medves – hegységben, a Gödöllői dombvidéken, a Kőszegi-hegységben, valamint Vas-megyében is. Az irodalmi adatok szerint a „kiskakas" fészkelő állományai mégis a Nyírségben maradtak fent legtovább (NAGY 1926.a, 1926.b, 1926.c). A korabeli feljegyzések szerint a Nyírség északi szegletében Mándok és Tuzsér határában, az 1890-es években még rendszeresen vadásztak a nyírfajdra. Az akkori vadásztársaságok lőjegyzékén állandó vadfajként szerepelt s a vadászati idénye: április 1 és május 31 között volt hivatalosan engedélyezve. Nyírbaktán a Baktai-erdőben 1883-tól-1888-ig terjedő időszakban az akkori vadászbérlő (gróf Podmaniczky Géza) évente külföldről hozatott nyírfajdkakasokat, s engedett szabadon vérfrissítés és állomány növelése céljából. Az Ecsedi-láp felé eső Nyírbátor, Vállaj-Fény és Nyírbéltek között elterülő erdőségekben is előfordult még ebben az időben ez a fajdféle. Az 1890-es évek végére a Nyírségből az utolsó menedékhelyéről, a tornyospálcai erdőkből is eltűnt ez a szép madár. Érdemes még megemlíteni, hogy az Ungi-Szatmár-Beregi síkon főképpen a Szernye-mocsártól nyugatra, s Beregszásztól északra 1887-ig még „ezrével" volt található. Egy másik korabeli krónika szerint (Vadász és versenylap 1895.) arról számol be, hogy „Ő felsége a királyné, a legutóbbi gödöllői tartózkodása alatt megbízta a

fővadászmestert, hogy a királyi vadászterület részére nyírfajdokat szerezzen be. A fővadászmester a királyné ő felsége kívánságára Norvégiából hozatott három kakast és tíz tojót". Ebben az időszakban (1896) már Erdélyből is csak szórványos előfordulásokról kezd szólni a szakirodalom: „Gyergyó-Bélbor határában emelkedő Mogyorósi-havason, Kelemen-havason, valamint a Hargita-hegyláncban említik biztos előfordulását". A Természettudományi Múzeumban a következő helyekről gyűjtött tojásai láthatóak: 1883 Kakashegy (Gömör-megye), 1896 június Vizesrét (Gömör-megye), 1902 május Vychodna (Liptó-megye).

A kipusztulásukért felelős ökológiai faktorok nem igazán ismertek, de feltételezhető, hogy az alföldi táj drasztikus és igen gyors átalakulása – erdőirtások, a nyírvizek, láprétek lecsapolása, a pusztai tölgyesek akácültetvényekkel való lecserélése, a tanyavilág kialakulása, a „vákáncsos" rendszerű erdőfelújítási módok előtérbe kerülése, s az erdei legeltetéseknek általános elterjedése siettette ezeket a folyamatokat. Ezekhez a kedvezőtlen hatásokhoz még társult a túlzott vadászat is, aminek következtében annyira lecsökkent a még túlélő példányok reprodukciós képessége, hogy ez már csak a faj fokozatos eltűnéséhez vezethetett. Napjainkra a nyírfajd visszahúzódott az Északkeleti-Kárpátokba, az osztrák Alpokba, valamint a Szlovákiai-érchegységbe, ahol is szigetpopulációkat alkotnak.

A Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság működési területén 1988-ban, a Dél-Nyírségben közel 10 000 ha területen létrejött egy tájvédelmi körzet. A még megmaradt nyírvíz-laposok, láperdők, kiszáradó láprétek, homoki legelők, a buckatetők üdébb edafikus erdősztyeppei és szárazabb pusztai- és nyírségi legelőtölgyesei, buckaoldalak és –aljak gyöngyvirágos tölgyesei és azok értékes cserje- és lágyszárú vegetációja került oltalom alá. Az eltelt időszak alatt napjainkig a legértékesebb területek saját vagyonkezelésbe kerültek, ahol elkezdődött egy tájrekonstrukciós és rehabilitációs munka (zsilipek építése, nem őshonos fafajok cseréje, stb.). A változatos és fajgazdag mozaikos szerkezetű élőhelyegyüttesek kialakítása során 2003-ban vetődött fel először annak az ötlete, hogy egy visszatelepítési programot indítson az igazgatóság. Igaz, ez az ötlet nem volt teljesen újkeletű, mert már a múlt század elején (1926) tenyésztési kísérlet történt a soproni főiskolán is: „ A. Mayer vadkiviteli cég (Wienerneustadt) a soproni főiskolának egy törzs – 1 kakas és 2 tyúk – nyírfajdot ajánlott fel tenyésztési kísérletre. Ezeket a tenyészmadarakat az intézmény botanikus kertjében épített, elég tágas 10x10 méteres volierben helyezték el. Sajnos az érdekesnek ígérkező kísérlet már a legelején fennakadt. A kakas, amely már az érkezéskor kevésbé volt mozgékony mint a tyúkok, és a kibocsátás után is rendszeresen mozdulatlanul gubbasztott a röpde fenyői alatt, néhány nap múlva elhullott. A kórbonctani vizsgálatok „májelfajulást" (fehéres-sárgás nagy gennyfoltok voltak láthatóak) állapítottak meg". Sajnos a krónika további híradásaiban már nem esik szó arról, hogy a tyúkokkal mi történt és volt-e folytatása és milyen eredményekkel a tenyésztési kísérletnek.

A Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság által szervezett és támogatott program gyakorlati kivitelezését a Nyírerdő Zrt. Gúti- Halápi, és a hajdúhadházi erdészetei karolták fel. Sikerült felvenni a kapcsolatot külföldi szakemberekkel is, akik komoly elméleti-szakmai felkészültséggel és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeztek az egyes fajdfélék zárttéri szaporítása és visszavadítása terén. Elsőnek 2005-ben Hans Aschenbrenner professzor járt a Nyírségben és a Szatmár-Beregben ahol a lehetséges élőhelyeket tanulmányozta, ő 40 éve foglalkozik a világ fajdféléinek a zárttéri tartásával, tenyésztésével, egészségügyi problémáinak, betegségeinek kezelésével, kiemelten a siketfajd, nyírfajd és a császármadár a specialitása. Az ő nevéhez fűződik a siketfajd sikeres visszatelepítése Németország egyes tartományaiba. A másik szaktekintély Gordon Bowker úr Nagy-Brittanniából (Lagopus Services Grouse upland management/research), aki 2007-ben járt szintén a Dél-Nyírségben. Ő többek között a Peak District National Parkba telepítette vissza sikeresen a nyírfajdot, az első években csak rádió telemetriás adóval ellátott madarakat engedtek szabadon, amiknek a további sorsát az év folyamán nyomon tudták követni. A két külföldi szakember egymástól

függetlenül, de mégis egybehangzóan és határozottan kijelentette, hogy a megszemlélt élőhelyek alkalmasak egy visszatelepítési program elindításához, viszont kellő óvatosságra is intettek egyben és felhívták a figyelmet arra, hogy egy megfelelő szakmai gyakorlattal rendelkező személyzet fogja tudni csak hatékonyan elvégezni ezt a feladatot. A biztató szakmai érveken felbuzdulva a Debreceni Egyetem MTK Természetvédelmi Állattani és Vadgazálkodási Tanszéke is csatlakozott a program megvalósításához. Elkészült (JUHÁSZ 2007.) „a nyírfajd repatriáció céljára szolgáló komplex élőhelyi felmérés", amelynek célja lett volna a faj ökológiai igényeinek megfelelő természetközeli élőhelyeknek a kijelölése. Valamint „a nyírfajd visszatelepítés és kibocsájtás technológiájának" a kidolgozása is megtörtént. Az elméleti tudás magas szinten rendelkezésre állt (GORDON et CHRISTINE 2001-2002, 2006), de hogy végül is milyen okok vezettek a teljes kudarchoz, hogy már a fajd zárttéri tartása során megbukott a program, azt most utólag tudjuk csak elemezni.

A Nyírerdő Zrt. négy erdészetében épített fel törzstelepeket német mintára, ezek a madár-röpdék merev dróthálóból készültek, ellentétben az angol módszerrel ahol a tetőt laza perlonhálóval fedik le. A program első évében (2005) 8 példány érkezett (4 kakas, 4 tyúk) Németországból a Gúti Erdészet egyik törzstelepére, majd a következő évben még további 14 egyed (10 tyúk, 4 kakas). A madarakat „háremtartásban" helyezték el a tavaszi törzsesítés során. A nászviselkedést mutató („dürgő") kakasokhoz 2-3 tyúkot helyeztek el, de voltak olyan fiatalabb kakasok is, amelyek nem mutattak „hajlandóságot" abban az évben. Az első sikeres szaporítás 2007-ben történt, ekkor 9 fajdcsibe növekedett fel. A röpdében letojt fajdtojásokat folyamatosan elszedték és először házi kotlósokkal (törpe selyemtyúk, japántyúk stb.) keltették ki, majd a későbbi években egy komoly, nagy teljesítményű keltetőgép is használatba került.

A következő évben a többi telepre is nagy számban, száz felett érkeztek további felnőtt madarak, szintén németországi tenyészetekből. A hirtelen megnövekvő feladatok ellátása során, egyre-másra kezdtek jelentkezni az egyes törzstelepeken a tartási technológiai hibákból adódó súlyos elhullások. Az amúgy is túlterhelt és a zárttéri fajdtenyésztésben még nem kellően felkészült kerületvezető erdészekre bízott érzékeny madarak között számos egészségügyi probléma is jelentkezett. A fokozódó nehézségek hatására a külföldi szaktekintélyek felajánlották, hogy egy néhány főből álló csoport kint náluk tanulmányozza a zárttéri tartási körülményeket, a takarmányozásból adódó problémákat, az egyes betegségek kezelését, a keltetést, a csibenevelést, a visszavadítást stb. egy teljes tenyészidőszak alatt. Újra kihangsúlyozva, hogy egy kellően jól felkészült és csak a nyírfajd tartására, szaporítására specializálódott szakszemélyzet tud hatékonyan és eredményesen dolgozni a programban. Ennek a külföldi szakmai meghívásnak nem volt különösebben foganatja, maradt minden a régiben, pedig többször is elhangzott, hogy kevés madárral kell a szakmai fogásokat nagyon alaposan megtanulni. A kezdetben nagy ellenállásba ütközött a nyírfajd program puszta ötlete is hazánkban, aztán meg hirtelen nagyon sok „avatatlan szakértője" lett a témának, sorra születtek az egyetemi szakdolgozatok, doktori értekezések arról, hogy mit és hogyan kell csinálni, elméletileg (SZENDREI 2007). A gyakorlat azonban mást mutatott s a „végkifejlet" nem is váratott sokáig magára. Olyan magasra szökött a tenyészmadarak elhullásának a mértéke, hogy ez a program végét jelentette a Nyírerdő Zrt. törzstelepein. Az utolsó tucatnyi még életben maradt madár a Nyíregyházi Vadasparkba került, s evvel talán nem teljesen reményvesztetten, de egy új fejezet is kezdődhetett volna a hazai nyírfajd programban, amely azonban ott is kudarcba fulladt.

A Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság önálló kezdeményezése is megakadt még a program legelején. A Bátorligeti-őslápon épült ugyan egy nagyméretű madárröpde, amely nem csak tenyésztési céllal létesült, hanem a nyírfajd bemutatását és a népszerűsítését is hivatott lett volna szolgálni. A mai napig is van egy érvényben lévő hivatalos engedélye az igazgatóságnak 10 db nyírfajd behozatalára és tartására, de mivel ez a program sem élvez

prioritást, így teljesen háttérbe szorult, s valószínűleg ez is a végét jelenti a gyakorlati megvalósításának.

Végső konklúzióként megállapítható, hogy ez a jó kezdeményezés itt is „félrecsúszott", a sok „bába" között egyszerűen csak elveszett a „gyerek", vagy valami más is hiányzott ebből a programból, talán egy kicsivel több szakmai alázat?

IRODALOM

DUDÁS, M. 2013. A hazai fajdfélék alkonya. Nimród Vadászújság 101. 12.: 24-27.

GORDON, B., CHRISTINE, B. 2001-2002. A pilot reintroduction of Red and Black Grouse on re-created moorland. Severn Trent and Richard May Partnership: 3-20.

GORDON, B., CHRISTINE B. 2006. Black Grouse Re-introduction in the Upper Derwent Valley- Peak District National Park. Third Annuel Report Severn Trent Water: 3-11.

JUHÁSZ, L. 2007. A nyírfajd repatriáció céljára szolgáló területek komplex élőhelyi felmérése. Kutatási zárójelentés. Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, Állattudományi Intézet, Természetvédelmi Állattani és Vadgazdálkodási Tanszék: 2-39.

NAGY, J. 1926. a. A nyírfajd előfordulása az Alföldön. Nimród Vadászújság 14.: 363-365.

NAGY, J. 1926. b. Volt-e egykor nyírfajd az Ecsedi-láp környékén. Természettudományi közlöny 58: 404-405.

NAGY, J. 1926. c. Nyírfajd a Nyírségben. Vadászat 26: 430.

NAGY, J. 1936. Nyírfajd a Magyar Alföldön. Aquila 38-41. évf.

SZENDREI, L. 2007. A nyírfajd visszatelepítés és kibocsátás technológiájának kidolgozása. Készült a Nyírerdő Zrt. Kutatás Fejlesztés Támogatásával. Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, Állattudományi Intézet, Természetvédelmi Állattani és Vadgazdálkodási Tanszék: 2-33.